

druhu), jejichž formální autenticita je nepochybná. Kromě toho se ve svých studiích opírá o analýzu historických fakt a o rozsáhlou znalost moderních politických dějin. Přesto však nelze její politické studie uznat za objektivní sociologickou analýzu politiky. Arendtová, stejně jako velká většina politikologů a filosofů politiky (a její poslední práce je spíše filosofií politiky než čím jiným) na Západě, je příliš v zajetí své ideologie a příliš v zajetí generalizující spekulace o dějinách. Nepodložené analogizování, krátká spojení mezi různými historickými fázemi společenské skutečnosti, abstraktní moralizace místo konkrétní sociologické analýzy, to jsou prostředky, jimiž se v poslední práci H. Arendtové pracuje, aby bylo dosaženo zcela praktického cíle: ideologické propagandy.

Je pochopitelné, že někteří evropští recenzenti jejích prací (např. Max Schoch ve Švýcarsku) mlčí o pochybných metodách, jimiž dosahuje cíle, ale vychalují Arendtovou jako zvláště hlubokou myslitelku tam, kde odkrývá strukturu a substrukturu politické mocenské organizace ve společenském mechanismu socialistických států. Totalitní politický režim je podle Arendtové výsledkem nezvládnuté revoluce. Jeho charakteristickým obecným rysem je „atomizace“ individuí, jež jsou zcela zbavena svobody a musí být uměle oživována pomocí systému různých převodních pák, takže vzniká rozsáhlý byrokratický aparát totalitarismu jako pendant k atomizaci individuí. Totalitní stát nefunguje „přirozeně“, nýbrž „uměle“ a tento proces se musí stále znovu opakovat ve formě různých „akcí“, jimiž byrokratický aparát galvanizuje ztrnulé masy.

Kniha o revoluci je na rozdíl od spisu o totalitarismu méně opřena o společenskou analýzu a je spíše volnou spekulací na téma „válka a revoluce – nevyřešené problémy násilí“. Revoluce i války jsou podle Arendtové především politováním násilím na lidech a tudíž z morálního hlediska hodné odsouzení. Jejich společným základem je politika a protože politika války a revoluce je politika násilí, je nutno považovat každou politickou organizaci společnosti především za zločin. Starší doba byla dobou válek, kdežto doba nová, počínající založením moderní americké a francouzské měšťanské společnosti, je dobou masových revolucí.

Nejhlubší společenskou příčinou válek a revolucí jsou podle Arendtové násilné instinkty člověka. Dnes nemůže k velké válce dojít, protože její výsledky jsou předem oběma stranami prokalkulovány, a tudíž známy jako velká kolektivní sebevražda. Zato však může dojít k nové revoluci a její vyústění je přední starostí každého sociologa politiky. Revoluce klasického typu si kladly za cíl rozřešit problém sociální a politické svobody člověka. Mohly to však učinit jen v tom případě, když se na určitém stupni zastavily a zachovaly

základní společenská práva individua. Arendtová věnuje velmi mnoho místa srovnání dvou – podle jejího mínění základních – typů politické revoluce, a to revoluce francouzské a revoluce americké. Zatím co americká revoluce směřovala k zdůraznění *svobody*, francouzská revoluce zdůraznila *nutnost* přechodu od staré společnosti k nové a dohnala tento rys k absurdnosti. Marxismus ve své teorii revoluce navázal na francouzský typ převratu, v němž násilí ve jménu historické nutnosti vítězí nad principy individualistické svobody a tím vede k degradaci celé společnosti.

Nebezpečím nové doby, jež je epochou masových revolucí, je podle Arendtové totalita moci. Nové revoluce nesměřují již ke svobodě, ale k despotii stran a hnutí, jež používají státu a jeho aparátu k zničení občanských svobod a k atomizaci společnosti. Namísto dobrovolných svazků a asociací, jež jsou podle Arendtové charakteristické pro buržoazní demokratickou parlamentní republiku, nastupují v totalitní společnosti svazky vynucené, jež jsou uměle drženy pohromadě státní a stranickou byrokracií.

Kniha o revoluci je věnována manželům Jaspersovým. Můžeme říci, že toto věnování je nejenom symbolické: je i potvrzením naprosté ideové příbuznosti Arendtové s autorem knihy *Atomová bomba a budoucnost člověka*.

To si uvědomují dobře i neomarxističtí recenzenti knihy o revoluci. Irwing Horowitz nečiní Arendtové křivdu, když s mírnou ironií píše o dile *On Revolution*: „Je to poněkud více než spekulace, ale poněkud méně než věda o společnosti.“

Josef Solař

### Příspěvek k sociologii venkova

Naše stále ještě chudí původní sociologická knižní produkce zaznamenala významný přírůstek v podobě sociologické rozpravy o obyvatelích současné vesnice, jejich práci, zájmech i kulturní aktivitě, kterou napsal Jan Tauber.<sup>1</sup>

Práce se opírá o průzkum 6 jihočeských JZD a kulturního života 21 sídlišť, spadajících do jejich obvodu. Průzkum byl kolektivním dílem 38 výzkumníků a jeho výsledkem byla obsáhlá analytická zpráva, zpracovaná sociologickým oddělením Výzkumného ústavu Zemědělské ekonomiky pro Výbor socialistické kultury a jiné instituce.

Věřejnosti předkládaná úhledná knížka vedoucí pracovníka průzkumu není však koncipována jako výtah z této zprávy. Autor sem ukládá četné závěry a zkušenosti ze svých dlouholetých sociologických výzkumů našeho venkova a tak podává syntetický pohled na rolnické a zčásti i ostatní obyvatelstvo venkova. Výsledky jihočeského výzkumu jsou po faktické stránce podány na počátku kni-

<sup>1</sup> J. Tauber: *Kdo žije na vesnici. Sociologická rozprava*. Nakladatelství České Budějovice 1965. str. 188.

hy. Jinak spolu s výsledky jiných výzkumů, jichž se autor účastnil, vystupují většinou jako dokumentární potvrzení jeho vlastních závěrů a zkušeností.

V důsledku tohoto přístupu se výklad nevyhnul tomu, že výzkumný materiál vystupuje místy spíše jako ilustrace. Ale to se týká formy výkladu, nikoliv jeho obsahu.

Po první kapitole, která ve zkratce rekapituluje průběh základních společenských změn na naší vesnici, přechází autor ve druhé kapitole k ekonomickým problémům industrializace zemědělství a s ní související nové racionizaci a urbanizaci vesnice. Zdůrazňuje potřebu vzájemného sepětí a rovnováhy ekonomických a sociologických složek těchto procesů. Ve všech zkoumaných družstvech jsou tyto procesy na samém počátku vývoje, který je brzděn zejména nedostatkem odborných kvalifikovaných pracovníků a nízkým stupněm organizace práce. Jen zcela výjimečně se např. používá prémiování.

Tauber zvláště zdůrazňuje fakt, že rychlé tempo združstevnění táhlo do velkovýroby mnoho malozemědělských prvků s nerozvinutou technologií. Současně si všímá toho, že velkovýrobní formy často svádějí k přehlížení lidského faktoru ve výrobě. Jeho vlastní výklad prokazuje, že jakékoliv výrobně ekonomické zdokonalení (např. chemizace) předpokládá zvýšení kvalifikace zemědělských kadrů. Zdůraznění významu kvality a rozsahu vzdělání pak implikuje nutnost družstevní demokracie, která by reálně zajišťovala účast výrobců na řízení. Na druhé straně nutnost zvyšování kvalifikace a kulturního růstu je v rozporu s využíváním volného času při práci na záhumenkovém hospodářství.

Těžištěm Tauberovy práce je třetí kapitola, nazvaná prostě „Lidé v zemědělství“. Zde vyhmátl řadu klíčových problémů, souvisejících s překotným přesunem pracovních sil ze zemědělství. Především vidí širší souvislosti, dané způsobem výstavby průmyslu a nedostatky v jeho technickém rozvoji a organizaci: „...záleží nejen na racionálním uspořádání zemědělské výroby, ale i průmyslu, aby lidé ze zemědělství nebyli zbytečně odčerpáváni do průmyslové výroby. Na první pohled to vyhlíží jako absurdnost — ale kdyby průmysl pracoval na vyšším stupni organizace práce, pak by nemusel odčerpávat taková množství pracovníků ze zemědělství. Je běžnou praxí, že se v oblastech, kde je relativně uspokojivý počet pracovních sil v zemědělství, vybuduje průmyslový závod, který vzápětí vytvoří takové podmínky, že odčerpává ze zemědělství poslední rezervy pracovních sil... Těch míst, která jsou vzdálena od industrializačních center nebo mají nedostatečnou komunikační síť, není však již mnoho. Relativní přebytek pracovních sil nacházíme dosud v okolí Vyškova, Dolního Kubína, Popradu, Kysuce, Oravy, Prešova a Bardejova.“ (95) V místech, kde je vybudován průmysl, se vzhledem k výkonnosti rapidně zhoršuje věková struktura družstevníků: Např. v nejindustrializovanější z zkoumaných jihočeských obcí bylo největší zastou-

pení družstevníků ve věkové skupině od 60 do 80 let, i když právě zde žije nejvíce mladých lidí.

Zvláště podrobně se tato kapitola věnuje otázkám zemědělské mládeže, již skupina J. Taubera věnovala v minulosti zvláštní výzkum. Ukazuje se, že problém našeho zemědělství je v nemalé míře problémem generačním. Technický a vědecký pokrok prudce oddělil starou generaci od nové. Dříve byl otec hrdým sedlákem, znamenitým pícninářem nebo chovatelem, „ale teď zřídka kdy má totéž poslání a postavení v družstvu a svému synovi nemá co předat ze svých životních zkušeností“ (114). Autor volá po tom, aby se těmto samostatným zlepšovatelům poskytl v družstvu více prostoru. Současně považuje odstranění výrobního charakteru rodiny za světodějnou událost.

V oddíle o zemědělských ženách (zde bylo užito zajímavých materiálů z výzkumu L. Drábové) se mj. uvádí, že v celé republice je nyní jen 32 předsedkyň JZD. Ženy stačí na tyto funkce svou inteligencí a dovedností, ale nikoliv časem a vzděláním, protože při své nekonečné práci v rodině a družstvu nemohou systematicky studovat.

Kapitola ukazuje v závěru tristní poměr mezi potřebou vysoce a středně kvalifikovaných zemědělských odborníků a skutečným stavem.

Čtvrtá kapitola pojednává o třídních přeměnách československé vesnice. Vystupuje proti teoretickému oddělování zemědělské inteligence od přímých výrobců. Ukazuje reálné rozpory při uplatňování vedoucí úlohy dělnické třídy na vesnici a úlohu socialistické demokracie při sblížování tříd.

Pátá kapitola se zabývá vlivem osvěty a kultury na vývoj zemědělství. Zjišťuje, že plánovitost osvětové práce je většinou na nízkém stupni a že kulturní aktivita je živelná. Je ovšem otázkou, zda opak by působil příznivěji. Již předtím Tauber konstatoval, že „za určitých okolností byla živelnost dokonce i předností, protože paralyzovala nevědecké plány, nepřihlízející k reálným potřebám a úrovni vesnického člověka“ (63).

Kapitola vyzvedá vliv televize, rozhlasu, filmu a tisku, které mj. učinily rolníky velmi kritickými vůči místním autoritám. V této situaci přirozeně nezabírá tradičně pojatá kulturně osvětová práce včetně přednáškové činnosti průměrné úrovně. Družstevníci neprojevují zájem ani o cykly zemědělských přednášek a dokonce poměrně málo se čte zemědělský tisk. Navíc bývá kulturně osvětová práce na vesnici tříštěna tím, že se jí zabývá premíra místních organizací.

Hluběji jsou rozebrány zvláštní problémy volného času zemědělských pracovníků. Zejména družstevnice jsou na tom zle, ve srovnání se svými manželi mají jen poloviční délku volného času. Pracovní a volný čas, zejména v živočišné výrobě, se prolínají a splývají. Je teprve potřeba vytvářet podmínky pro oddělení volného času od pracovního a pro kulturní využití volného času (164). Minimální je kvantum volného času, které

věnují zemědělci na sebevzdělání a studium.

Krátká závěrečná kapitola se zabývá sídelním uspořádáním socialistické vesnice. Autor vítá projekty, podle nichž nejmenšími vybavenými sídlištními jednotkami by byla sídliště s 3000–4500 obyvateli. Významným momentem je zjištění, že mimo SSSR, jenž je v tomto ohledu na prvním místě v Evropě, ostatní socialistické země včetně ČSSR zastávají ve výstavbě venkovských obydlií za Holandskem, Norskem a Finskem.

Vývoj našeho venkova je tak složitý, že je neobyčejně těžké synteticky jej vystihnout. Autor se proto vyhýbá jakýmkoliv zjednodušujícím koncepcím a snaží se postihnout vývoj v celé jeho rozpornosti. Zdůrazňuje, že industrializace zemědělství není možná bez slučování JZD. Na druhé straně nezakrývá, že slučování narušilo konsolidační procesy. Mezi zkoumanými jihočeskými družstvy právě jediné nesloučené bylo nejkonsolidovanějším a dosahovalo podle řady ukazatelů (zejména ekonomických, ale i co do úrovně vzdělání družstevníků a co do úrovně kulturně osvětové práce) nejvyšších hodnot.

Autor považuje za jeden z největších rozporů naší společnosti vůbec to, že „moderní zemědělskou techniku, novou socialistickou organizaci práce v zemědělství... neukutečňujeme svěžími lidmi s vysokou kvalifikací, jako je tomu převážně v průmyslu, ale většinou lidmi přestárlými, bez přiměřené kvalifikace a nejednou i rozmrzelými a uraženými: mnozí z nich ještě nezapomněli na různé trampoty při združstevňování, a protože byli zvyklí hospodařit samostatně, těžce se podrobují řízení, které není vždy na odborné výši“ (104).

Celou knihou prolíná důraz na prohloubení reálné družstevní demokracie. Autor ukazuje negativní důsledky skutečnosti, že „drobné věci se projednávají na schůzi a zásadní se řeší bez členstva — i když většinou s dobrými úmysly“ (117). Rolníka odrazuje formální demokracie, samozvané rozhodování některých funkcionářů, přezírání zkušených lidí. Tam, kde mají rolníci příležitost k spolurozhodování, považují družstvo za své. Naproti tomu, jak Tauber správně ukazuje na jiném místě (184–185), zbyrokratizování forem družstevní demokracie, které nabylo v některých JZD velmi nežádoucích rozměrů, je zdrojem nejen značného zlohostejnosti a někdy i odcizení družstevníků společnému závodu a národním výborům, ale způsobuje také značné hospodářské škody, protože dusí jejich iniciativu.

Cenný je autorův postřeh o zastupitelnosti faktorů, které se mohou kompenzovat, nejsou-li některé dostatečně vyvinuty. Např. vzdělání, rozhled a zkušenost mohou kompenzovat méně výhodné přírodní podmínky. Tauber však dodává, že „žádný z důležitých faktorů nesmí klesnout pod určité minimum, nemá-li být vážně narušen chod družstva i obce nebo jakéhokoliv kolektivu“ (64).

Knihla obsahuje na různých místech řadu výstižných poznámek o významu sociologie pro praxi zemědělského rozvoje. Ukazuje, že

je těžké řídit zemědělství bez sociologických výzkumů morálních a jiných společenských vztahů, problémů souvisejících s kvalifikací a bez výzkumu „jiných kvalitativních rysů pracujícího člověka“ (88). Zemědělství odborníci si stěžují, že ve školách nenabýli znalostí z praktické sociologie a nauky o organizaci práce (125). Autor považuje přímo za nutné, aby v zemědělství pracovali sociální inženýři (127–128). Správně soudí, že bez sociologie se už nemůže obejít stranická práce na vesnici (135), a samozřejmě ani práce kulturně osvětová (153 a n.), ani úvahy o charakteru výstavby nových sídlišť (178). Psychologové a sociologové by měli podle Taubera zkoumat nejen názory lidí na bydlení, ale společně s urbanisty a architekty i více experimentovat.

V doslovu shrnuje úkoly sociologie venkova, přičemž předkládá pozoruhodnou, rozvínutou definici tohoto vědního oboru. „Je syntetickou vědou, která, opírajíc se o souhrn výsledků jiných společenských věd (zejména takových, které se zabývají problematikou vesnice a zemědělství), sleduje a objevuje působnost obecných zákonů vývoje společenského života na vesnici v celém jejich rozsahu, vnitřní spojitosti a ve vzájemném působení jejich stránek, vztahů a procesů i konkrétní formy jejich projevu v prostředí zemědělské výroby, ve vztazích mezi obyvateli vesnic a měst, resp. ve vztazích mezi základními třídami a společenskými skupinami.“ (182) Tato definice je snad v lecčems diskutabilní a bude zpřesňována. Ale její předností je právě to, že je podnětná a že staví vědoslovnou problematiku nejen přímo pro sociologii venkova, ale zprostředkovaně i pro jiné speciální (úsekové) sociologické disciplíny.

Současně lze autorovi adresovat i některé kritické výtky.

Prakticky zcela opomenul skutečnost, že na vesnici žije i tak početný (více než dvousestisícový), významný a poměrně stabilizovaný oddíl dělnické třídy, jaký představují pracovníci státních statků. V celé knize je o nich jen jediný odstavec, uvádějící, že na státních statcích je věkové rozložení pracovních sil v podstatě lepší než v JZD, čímž se dokumentuje, jak velkou roli hraje pevná odměna a stále postavení pracovníků v zemědělství (99). Ale již i to by mělo být podnětem k tomu, všimnout si státních statků blíže, alespoň v rámci srovnání s JZD. Ani v pasáži o dělnících působících na vesnici (133–134) nejsou dělníci státních statků vyděleni jako zvláštní třídní profesionální skupina.

Důkladněji si chceme vzhledem k nespornému metodickému významu knížky povšimnout stupnic zkoumaných družstev, které autor sestavil podle úrovně jednotlivých významnějších výrobně ekonomických a kulturně vzdělanostních faktorů (str. 57–60). Tento pokus o seřazení zkoumaných objektů do stupnic je metodicky velmi podnětný. Je to přístup k vývojové srovnávacímu způsobu